

Robert Schumann van a tot i

door Gerard van der Leeuw

Robert Schumann kan gelden als een van de allergrootste romantische componisten. Een man waar -mede dank zij zijn drang om alles op te schrijven, van zijn literatuur tot huishoudelijke bezigheden, veel van weten. Toch blijft hij (hoewel onmiskenbaar is opgenomen in de canon der groten) zeker wat zijn later werk betreft een onbekende. Ten onrechte.

a. De dichter.

afbeelding 1: Schumann in 1839

Robert Alexander Schumann: 1810-1856. Geboren in Zwickau. Enigszins verwend nakomertje. Rommelige tijden: zowel in 1812 als in 1813 trekken de troepen van Napoleon door Zwickau. Vooral de terugtocht uit Rusland is een ramp voor het stadje. Zijn vader, August, is een gedreven, ofschoon niet al te begaafd auteur, die tal van verhalen en romans schrijft, Byron en Walter Scott vertaalt en leeft van de uitgave van commerciële handboeken, populaire naslawerken e.d. Daarnaast heeft hij een boekwinkel en een bibliotheek. Het is een wat onevenwichtige man, die echter Schumann in hoge mate begrijpt en stimuleert, hem ook wil helpen met een muzikale loopbaan. Zijn moeder: een hartelijke, romantisch aangelegde vrouw, met een lichte neiging tot excentriciteit. Na de dood van August zal zij Robert liefdevol blijven begeleiden en steunen.

De jonge Schumann krijgt zijn eerste pianolessen van organist Johann Kuntsch: hij is een briljante, maar weinig gedisciplineerde leerling, die liever fantaseert dan studeert. Eenmaal op het gymnasium is Schumann vooral geïnteresseerd in literatuur. Schumann leest de Klassieken, Goethe, Schiller en probeert zelf toneelstukken en gedichten te schrijven. Zijn vader betreft hem al spoedig bij zijn diverse uitgaven. De vlam slaat helemaal in de pan als hij bekend raakt met de meest fantastische onder de Duitse Romantische schrijvers: Jean Paul.

b. Jean Paul

afbeelding: Jean Paul rond 1798

Wonderlijke man! Heerlijke, maar moeilijke tovenaars met woorden! Estheet! Wat zijn je boeken moeilijk: een doolhof is het meestal, je buitelt over je eigen woorden! Je bent voor velen in je tijd: gids, leidsman, idool. Je zoekt het absolute, vindt het banale: beschrijft zo'n beetje alle romantische problemen. Je kent daverende humor, maar ook mystiek, eenvoud. Gruwelijk verhaal staat naast de idylle. Het sentimentele staat naast een overtuigend anti-militairisme. En overal zingt de natuur. Je esthetische opvattingen hebben de nodige invloed gehad, al kon Goethe je dan niet uitstaan. Je introduceerde de verhalen van Hoffmann. En: hoeveel musici kwamen niet onder jouw bekoring? Schreef Mahler niet zijn eerste symfonie onder de indruk van jouw roman "Titan"?

En Schumann? Wat deed je met hem? Hij dronk je pseudo-autobiografische roman "Flegeljahre" (die je maar niet af kon krijgen) in en ontleende aan jouw

twee broers zijn idee van zijn eigen twee persoonlijkheden: Walt/Vult = Florestan/Eusebius. Florestan (genoemd naar Beethovens Florestan) is de hartstochtelijke, de handelende; Eusebius (een hommage aan Schubert) is de introverte, dromerige. Ach, Jean Paul wat heb je een dweperige student van Schumann gemaakt: wat heeft hij niet geprobeerd je te imiteren! Hij bezocht je graf, sprak met je weduwe en deed je in alles na. Maar we zijn je dankbaar, ook al omdat het idee voor Schumanns Carnaval ("de wereld een dansfeest"), ook al van jou afkomstig is.

c. Student rechten.

Na het overlijden van zijn vader, krijgt Schumann een voogd, die anders dan zijn vader niets ziet in een opleiding tot musicus. Schumann moet gaan studeren en wel uitgerekend rechten!

Hier moeten wij even slikken: een Schumann die rechten studeert! Jurisprudentie: Gij zult niet Schwärmen! Schumann:

"De koude jurisprudentie die iemand al bij het begin overdondert door haar ijsskoude definities, kan mij niet bevallen. Medicijnen wil ik niet en theologie kan ik niet studeren."

En zo probeert Schumann het manmoedig, eerst in het politiek geladen Leipzig, dan in het Romantische Heidelberg, dat hem (ook al vanwege de natuur!) veel beter beviel. Hij leert wat Italiaans, vertaalt Petrarca, speelt veel piano, maar echt studeren: ho maar! Het werd dan ook geen succes. Boemelen, te veel drinken, te veel geld uitgeven. Eigenlijk is er maar één goed ding van te vertellen: Schumanns kennismaking met Thibaut, die hoewel jurist, toch vooral ook bezig was met muziek, daar een belangrijk boek (het beginpunt van het Caecilianisme in de kerkmuziek) over schreef, en Schumann al in een vroeg stadium in contact bracht met de muziek van Palestrina e.d. Dit zou veel belangrijker blijken te zijn dan men meestal denkt. Latere werken als het Requiem en de Missa Sacra zijn zonder Palestrina immers niet denkbaar.... In Heidelberg kan Schumann dan ook maar één conclusie trekken: geen juristerij, maar kunst. Hij gaat, na de nodige commotie bij zijn familie studeren bij:

d. Friedrich Wieck.

afbeelding 3: Friedrich Wieck

die hij al kende uit zijn Leipziger studententijd. Ex-theoloog en pianohandelaar. Matig componist. De grootste pianopaedagoog van zijn tijd. Gaf behalve Clara en Schumann ook o.a. Hans von Bülow les. Koude kikker, dat wel. Streng, uiterst gedisciplineerd, eigenschappen die Schumann in deze tijd best wel kon gebruiken. Maar ook mateloos arrogant: als Schumann alleen maar iets bewonderends van Hummel durft te zeggen! Gescheiden van zijn vrouw. Alles opofferend voor zijn glorie en trots:

e. Clara Wieck.

afbeelding 5: Clara Wieck in 1840

Zijn briljant dochtertje met de grote ogen, dat hij weet te maken tot de grootste pianist van haar tijd. Negen jaar oud is ze als Schumann haar voor het eerst ziet (te grote ogen, rare neus, vindt hij...). Te jong dus nog om als vrouw indruk te maken, maar dat zal spoedig veranderen. Clara is ook een componiste van niet onaanzienlijk formaat: al op 11-jarige leeftijd worden haar eerste composities gepubliceerd. Haar op 14-jarige leeftijd gecomponeerde pianoconcert (Schumann hielp haar later bij de orkestratie) oefende nog invloed uit (cello-solo) op het tweede pianoconcert van Brahms. Streng, zeer streng is vader Wieck, die haar vormt en plooit naar zijn normen. Een eigen leven heeft ze niet, ze wordt nog strenger bewaakt dan Rosina. Streng zijn ook de muzikale normen: géén vertrassing, weinig virtuoze flauwekul, geen Parijse toestanden à la Liszt (die ze dan ook zal haten!), maar eerlijke Duitse kost (in Clara's brieven vinden we enige aanvalletjes van vreemdelingenhaat en antisemitisme): Beethoven en wat later Bach. Het zal het publiek niet altijd behagen, maar wel direct het "handelsmerk" van Clara worden.

Dan gebeurt het volgende, voor Schumannbiografen het luilekkerland voor de "affaire Brahms" (om nu maar even een lang verhaal kort te maken):

Schumann, inmiddels reeds een verloving met Ernestine von Fricken (hem door Clara aanbevolen!) achter de rug verklaart naar alle waarschijnlijkheid op 25 november 1838 zijn liefde aan Clara, die zij beantwoordt: hij 26, zij 18. Ze zijn dol gelukkig, maar Wieck is faliekant tegen. Een lange strijd ontstaat. Wieck slaat wild om zich heen, tracht Schumann op alle mogelijke manieren zwart te maken, verwijt hem te veel te drinken, te weinig inkomsten te hebben etc. Kortom hij reageert als een gekwetste vader die zijn dochter niet wil verliezen. Schumann krijgt van diverse kanten steun, wordt Doctor honoris causa in de filosofie (een niet onbelangrijke steun) en weet zich zo sterk, dat hij na vele verzoenings- en overredingspogingen samen met de aarzelende Clara een rechtszaak tegen Wieck begint, die hij wint. ...Een dag voor Clara's 21ste verjaardag (steek!) trouwen ze. Een gelukkige tijd breekt aan: samen beginnen de echtelieden een dagboek, dat ons veel inzicht in hun leven verschaft, Schumann barst los in een koortsachtige creativiteit, die zijn weerga niet kent. Lieder, liederen, liederen!

En toch zijn er al spoedig wolkjes: Clara is steeds maar zwanger en wil toch ook graag haar vak als pianiste blijven uitoefenen. Schumann voelt zich in haar gevolg vaak een vijfde wiel aan de wagen: Clara heeft succes als pianiste, hij als componist nauwelijks. Wat vroeg Prins Hendrik in 1853, na een uitvoerige tournee door Nederland, waar Clara volle zalen trok, maar waar toch ook een aantal werken van Schumann werden uitgevoerd aan Schumann? "Bent u ook muzikaal?" En wat vroeg hij daarna, nadat Schumann fijntjes gegrimlacht had? "Welk instrument bespeelt u?". (Koningin Juliana zou veel later soortgelijke opmerkingen tegen Strawinsky maken!)

Toch: hoe meer je over deze vrouw leest, hoe dieper wordt je bewondering! Wat had Schumann zonder haar moeten beginnen? Ze was alles tegelijk: trooster, moeder, klankbord, uitvoerder van zijn werken enz. enz. Ze wist naast het eeuwige moederschap toch de beste pianiste te blijven, alom gerespecteerd. Wist nog te componeren ook en zat met een man die maatschappelijk nederlaag op nederlaag leed.

f. Het muziektijdschrift.

Inmiddels was er iets gebeurd, dat van doorslaggevend belang zou blijken voor Schumanns verdere loopbaan: hij had zijn hand vernield. Hij wilde te snel pianistische vorderingen, vond een apparaatje uit, dat zijn vierde vinger moest activeren, en zodoende. Alweer zal de familie in rep en roer zijn geweest! Schumanns antwoord: een enorme concentratie op het componeren En het schrijven over muziek. In 1831 zien wij Schumanns debuut als muziekcriticus: in de Allgemeine Musikalische Zeitung, Jahrgang 33, nr. 49 schrijft hij zijn beroemd geworden artikel over Chopin, met de onsterfelijke woorden: "Hoeden af, heren, een genie!" Een merkwaardig artikel: meer een verhaal à la Hoffmann, dan een objectieve beoordeling! Maar natuurlijk wel zo aardig. Het succes van dit artikel liet langzaam maar zeker het idee voor een eigen muziektijdschrift rijpen; een nieuw blad, dat een frisse, romantische geest zou laten waaien. Weg met de filisters! Weg met de decadentie!

En zo zien we dan al spoedig een Hoffmanniaanse club hemelbestormers om Schumann heen: de Davidsbond, die Goliath wel eens even zou verslaan. Schumann verzint geheel in de geest van de bewonderde Hoffmann talloze bijnamen en pseudoniemen. We zagen al dat hij zichzelf met Florestan en Eusebius aanduidde,

maar hij schreef ook onder een naam als Jeanquirit. De aanvankelijk meewerkende Wieck heette Meester Raro, Mendelssohn was Felix Meritis, Ernestine von Fricken heette Estrella; Clara Chiarina of Zilia, Cecilia en (waarschijnlijk ook) Ambrosia; soms gebruikte men getallen; Schumann is 2, 12, 22 of 32. En dat alles in Firlenz, oftewel Leipzig! Tot 1844 blijft Schumann redacteur.

g. Mendelssohn.

afbeelding 6: Mendelssohn

Leipzig wordt nog meer een centrum voor de Romantische generatie als Mendelssohn zich er in 1835 als dirigent vestigt en er in 1843 zijn beroemde conservatorium sticht. Leipzig wordt het middelpunt van de Leipziger school. Buitenlanders als Gade en "onze" Verhulst stromen toe. De boel wordt wel steeds conservatiever. Over Schumanns verhouding tot Mendelssohn is veel geschreven, vaak in negatieve zin. Door Mendelssohn zou Schumann zijn jeugdig vuur hebben ingeleverd voor een dor classicisme. Het is de vraag of dat zo is. Schumann wist heel goed waar hij stond. Hij oefent zeker kritiek uit op Mendelssohn, die hij "de Mozart van de 19de eeuw" noemt. Een mooie uitspraak denk je dan, maar het is een uitspraak vol kritiek! Beethoven was immers Schumanns held: daar zat hem de vernieuwing van de muziek. Typerend ook (ook als je bedenkt dat Schumann zelf als dirigent mislukte, juist omdat hij niet autoritair wilde zijn): zijn kritiek op Mendelssohn als een van de eerste dirigenten die met stokje dirigeerde.

"Wat mij persoonlijk stoorde (is) de stok; ik ben het met Florestan eens, die van mening is dat in de symfonie het orkest zich dient op te stellen als een republiek die geen hogere autoriteit erkent..."

h. Composities.

En dan rijst de vraag: waar staat Schumann? Antwoord: welke Schumann? Zoveel is wel duidelijk: Schumann heeft zijn stijl en zijn muzikale inzichten in de loop der jaren drastisch veranderd. En: men kent hem slecht, verwaarloost vooral het latere werk. Het begin is duidelijk genoeg: dat zijn de overdonderend vitale, uiterst Romantische, korte, Jean Paul-achtige pianowerken. Volgen de eveneens hevig Romantische liederen: Schumann als de ware opvolger van Schubert. Dan 1841: Eerste symfonie; 1842: kamermuziekjaar. Schumann verdiept zich in Beethoven. Volgt de stap naar de grote vocale werken: 1843 Das Paradies und die Peri. En de laatste stap: de opera: 1848: Genoveva. (Toch maar de eerste doorgecomponeerde opera vóór Wagner!) Als je dit zo ziet en erover nadenkt, valt op hoe bewust Schumann -overigens geheel in de lijn van de toenmalige esthetica- heeft toegewerkt naar de grote vocale vorm: het hoogste dat de muziek in zijn ogen te bieden had. Met natuurlijk het "Gesamtkunstwerk" opera als top van de piramide. Hand in hand met deze verovering

van de grote vorm gaat het verwerven van een steeds grotere technische vaardigheid en een steeds groter belang van het contrapunt.

Vanaf 1844 wordt Bach een steeds belangrijker componist voor Schumann. En niet voor niets bestuderende Schumann later veel Palestrina! Contrapunt betekent concentratie en het is dan ook zeker zo, dat zijn later werk minder spontaan aandoet. Minder literair is het ook. Geen programma-achtigemuziek meer!

Duitsers is het zeker. Nietzsche, die zeer afkrakerig over Schumann heeft geschreven, doet niet anders dan spotten met Schumanns Duitse romantiek. En het is waar: zeker vanaf 1840 raakt de Romantiek "uit". Het realisme komt op en Schumann staat wat zijn esthetiek betreft een beetje stil.

Maar er is zeker een constante: Schumanns haast reeksmatige gebruik van het materiaal. Al een werk als Carnaval is in dit opzicht kenmerkend: immers het is een fantasie over 4 (hier nog zeer programmatische) noten! Schumann ontwikkelde zijn hele leven een voorkeur voor het monothematische: in zijn werk kondigt zich de variatietechniek van de dodecafonie duidelijk aan. Dat verklaart ook veel van de hedendaagse belangstelling van componisten als Pousseur en Kagel voor zijn werk. Naar mijn mening verdient de late Schumann veel meer aandacht dan hij krijgt.

i. Ziekte.

Het is een triest verhaal en ik houd het kort. Eigenlijk al vanaf 1844 gaat Schumanns gezondheid achteruit. Aanvallen van angst, altijd al aanwezig nemen toe. Was hij altijd al moeilijk benaderbaar geweest, nu wordt hij langzamerhand wereldvreemd. De lessen aan het conservatorium in Leipzig zijn een ramp. Als dirigent lijdt hij ook nederlaag op nederlaag. Verhuizen helpt maar kort: ook in de nieuwe woonplaats beginnen al spoedig de problemen. Koorleden lopen weg, in Düsseldorf komt het tot een rel. Schumann is veel te vriendelijk, heeft geen gezag en hoort niet wat er klinkt, maar hoort wat hij wil dat er klinkt. Hij sluit zich steeds meer af. Periodes van zeer grote creativiteit worden afgewisseld met steeds grotere periodes ziekte en verlamme angsten. Schumann gaat aan tafeldansen doen..., steeds vaker hoort hij stemmen, engelen, later ook demonen. Op 26 februari 1854 wil hij opgenomen worden in een kliniek, maar men gaat daar niet op in. Een dag later springt hij in de Rijn....

Er is veel gespeculeerd over de ziekte en de oorzaken. Natuurlijk heeft men hem syfilis toegedicht (welke kunstenaar in de 19de eeuw heeft men dat niet?). Hij had toch oorsuizingen? En dat verhaal van die vierde vinger? Gewoon een kwikkuur! Feit: we weten het nog altijd niet echt zeker. Wat we wel weten (dank zij een decent tekentje in Schumanns dagboeken) is zijn seksuele activiteit binnen het huwelijk: die gaat door tot het bittere eind. En: noch Clara, noch een van de vele kinderen had enige venerische ziekte.

Natuurlijk ook zijn gespletenheid: Walt/Vult. Een steeds verdergaande kloof tussen het wenselijke en het mogelijke dus. Vastgelopen idealen. Mogelijk, ik denk: waarschijnlijker, maar alweer: we weten het niet. Vast staat dat hij zelf zeer wel zijn toestand begreep. Vast staat ook wel dat hij verkeerd is behandeld. Dat hij waarschijnlijk is gestorven door vrijwillige uithongering.

Dan alle verhalen rond Clara en Brahms. De in de Rijn geworpen trouwring, Felix, die een kind van Brahms zou zijn. Ik zwijg ook maar over alle verhalen rond het vioolconcert... Roddels zijn nooit erg betrouwbaar en meestal rancuneus. Voor de derde keer: we weten het niet. Brahms heeft naar eigen zeggen alle belangrijke

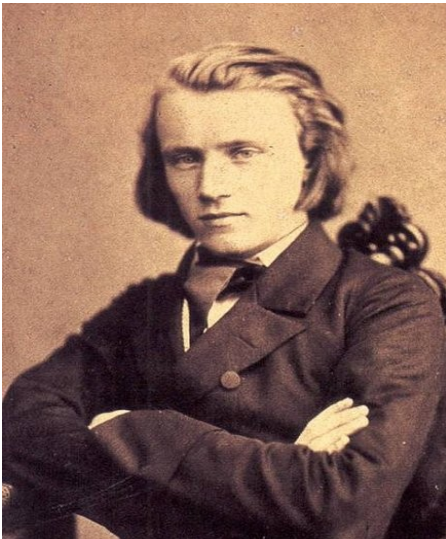
brieven van hem aan Clara (die hij had teruggevraagd) bij Bingen in de Rijn (alweer de Rijn!) gesmeten. Weg eventueel bewijs.

j. Het einde.

Ruim twee jaar lang zit Schumann in Endenich, een kliniek bij Bonn, samen met 28 anderen (het is een idioot lijstje): 5 adellijke personen, 4 promovendi, 3 kandidaat-theologen, 2 kooplieden, 1 dominee. 1 econoom, 1 student economie, 1 notaris, 1 student rechten, 1 bankier, 1 ambtenaar, 1 professor, 1 boekhouder en 1 schilder. Clara bezocht hem aanvankelijk niet. Alweer: we weten niet waarom. Werd het haar verboden? Afgeraden? Wilde, durfde ze niet? Te druk met geld verdienen voor het gezin? (Ze bulkte overigens van het geld... Vast staat dat ze lange tijd in zijn genezing heeft geloofd. Herfst 1855 gaat zijn toestand zienderogen achteruit. Een gesprek is nauwelijks meer mogelijk. Als Brahms hem op zijn verjaardag, 8 juni 1856 bezoekt is hij vel over been en probeert hij plaatsnamen in alfabetische volgorde te schrijven. Het einde is meer dan schrijnend en ik wil er over zwijgen. Schumann werd op 31 juli 1856 in Bonn begraven.

k. Johannes Brahms.

Toen Schumann Brahms voor het eerst hoorde was hij laaiend enthousiast. Hij onderbrak hem en riep "dat moet Clara horen", en zette zich na de eerste kennismaking vrijwel direct aan een enthousiast artikel waarin hij Brahms als zijn opvolger aanwees. Een artikel dat Brahms, die toch al zo kritisch was op eigen werk behoorlijk benauwd zal hebben. Schumann zag in Brahms een messias, niet voor niets noemt hij hem een adelaar (een toespeling op het symbool van de evangelist). Brahms toonde zich van zijn kant loyaal. Hij hielp Clara waar hij kon, ondanks alle kletspraatjes, bleef (een Werther, zoals hij vrienden schreef?) zijn leven lang met haar bevriend. Muzikaal is Brahms zeker de grootste Schumanniaan. Hij gaf zichzelf een Davidsbond-achtige naam: Kreisler! Nogmaals ik weet niet wat er zich tussen Clara en Johannes heeft afgespeeld (en eerlijk gezegd interesseert het me ook niet zo). Ik ken van zowel Clara als van Brahms prachtige variaties over

afbeelding 7: Brahms in 1853

(hetzelfde) thema van Schumann. En naar alle waarschijnlijk stamt het idee tot een citaat uit Clara's vroege Op. 3 in beide werken van Brahms. Ik weet dat Clara boven haar werk, dat zij aan Robert opdroeg, zette:

"für IHN" en dat Brahms boven zijn werk, dat hij aan Clara opdroeg, zette:
"über ein Thema von IHM. IHR zugeeignet"

l. De componist

Begonnen met een indrukwekkende reeks pianowerken (en een aantal terzijde geschoven experimenten in andere vormen, zoals kamermuziek en een symfonie) heeft Schumann doelbewust gewerkt aan een veelzijdiger oeuvre: liederen (1840), kamermuziek, orkestwerken, avondvullende werken voor koor en orkest. Hij heeft

daartoe steeds zijn techniek bijgeslepen en muzikale voorbeelden gezocht: Beethoven, Hummel, Paganini, Bach, Palestrina. Een indrukwekkend oeuvre, dat op een aantal 'evergreens' na, in zijn totaliteit nog altijd te weinig bekend is. Tekenend voor deze situatie was b.v. het recentelijk afgelasten van de eerste Nederlandse (concertante) uitvoering van Schumanns opera Genoveva. Schumann verdient beter.